

ZİYAEDDİN FAHRİ FİNDİKOĞLU VE HALK KÜLTÜRÜ*

Dr. Dilaver DÜZGÜN**

Türk düşünce tarihinin XX. yüzyılda yetiştirdiği en büyük isimlerden biri olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu araştırmanın birtakım güçlükleri vardır. O, her şeyden önce çok yönlü bir bilim adamıdır. Asıl alanı sosyoloji olmasına rağmen hiçbir bilim dalının sınırları içinde kalmayarak hukuktan etnolojiye, iktisattan edebiyat tarihine kadar birçok bilim dalıyla ilgili araştırmalar yapan bu bilim adamımızın bir de halk bilimci yanı vardır. Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü'den sonra Türk halk biliminin kurulması, tanıtılması ve yaygınlaştırılmasında emeği geçenlerin en önemlilerinden biri de Ziyaeddin Fahri'dir. O, Anadolu'nun ücra bir köşesinde doğup çocukluk ve gençlik yıllarının bir kısmını ülkemizin farklı bölgelerinde geçirerek kalbine ve kafasına sindirdiği folklor zevkini batılı anlamda bilimsel normlarla birleştirerek güçlü bir terkibe varmıştır.

Ziyaeddin Fahri, kendisini ülke kalkınmasına, Anadolu'nun ve Anadolu insanının problemlerine, bunların da ötesinde bilime adamıştı. Doğup büyüdüğü topraklardan kopmayan, hayatının sonuna kadar bu memleketin sıkıntılarıyla kafasını yoran bir kişilikti. Toplumsal sorunları bütün boyutlarıyla inceleyerek olayları topyekün kavramaya çalışırdı. Amiran Kurtkan'ın ifadesiyle "o, bütün bir cemiyeti bugünü ve tarihi ile kendi zekâsının projektörü altında tarayabilen, cemiyet denilen derin ve geniş sahaya adeta büyük bir alandaki kuyulara girer gibi derinlemesine girebilen nadir zekalardan biri"¹ idi.

Ziyaeddin Fahri'nin folklor çalışmalarına baktığımızda onun öncelikle yayın faaliyetleriyle dikkat çektiğini görüyoruz. 1924 te başlayan yayın hayatıyla Anadolu'yu ve Anadolu insanını araştıran, böylece Anadoluçuluk akımı içindeki önemli yerini alan Fındıkoğlu, 1925 yılında Erzurum Lisesi felsefe ve sosyoloji öğretmenliğine atandıktan sonra folklor ve halk edebiyatı araştırmalarına ağırlık vermeye başlar. İlerleyen yaşlarında iken Fındıkoğlu bir yazısında o 2 günleri şöyle değerlendirir: "O sene benim için gerçekten bereketli bir yıl olmuştu. Büyük vatan

* 12 Şubat 2000 tarihinde Erzurum'da düzenlenen "Ölümünün 26. Yılında Sosyolog Ord.Prof.Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu" konulu panelde sunulan bildiri.

** Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Amiran Kurtkan, "Hocamızın Ardından", 1975 Yılı Sosyoloji Konferansları, 13. Kitap, İstanbul 1976, s.32.

toprağı içinde onun bir parçası ve benim doğuş vatanım olan Erzurum'da ve Tortum'da adeta kendimi buldum. Şimdiye, yani 1925 e kadar sanki çevresinden, kökünden kopmuş bir kuru dal, sanki usaresiz bir parça idim, o yıl sanki dal ve gövde, parça ve bütün birleşmişti.”³

Bu şekilde halkla temas kurma imkânını bulan Ziyaeddin Fahri, ilk iş olarak yöresinin folklor ürünlerini araştırmaya ve incelemeye koyulur. Anadolu'nun ücra bir köşesinde dünyaya gelen, çocukluğunu ve gençliğini memleketin savaş ve göç yıllarında yaşayan bu Anadolu çocuğu, folklor denen hazineyi fark etmiştir. Zaten çocukluğundan beri bir folklor zevkine sahiptir. Onun yapacağı iş, özden gelen zevki, bilimsel bir kalıba sokmaktır. Kendisi bu hususu şöyle açıklar: “Folklor zevkini annemden aldım. Sık sık bana maniler yazdırır ve adeta ‘bunları oku da adam ol’ demek isterdi. Sonraları Erzurum ve Tortum köylerinde dolaşırken bu zevkim arttı. Uzun bir fasıladan sonra garp sosyolojisiyle yakın temasım, şahsi zevki ilmi bir zevk haline soktu.”⁴

Memlekete hizmet etme heyecanıyla öğretmenlik görevine başlayan bu idealist genç, 1924-1925 yıllarında, yani 24 yaşında iken Erzurum Şairleri adlı eserini hazırlar ve 1927 yılında yayımlar. Fındıkoğlu'nun heyecanı bu eserin önsözüne şöyle yansır:

“1924-1925 senesinde Erzurum Lisesinin felsefe ve içtimaiyat muallimi idim. Darülfünundan yeni çıkmış ve hayata yeni atılmış genç bir muallim harareti ile gönlüm mensup olduğum cemiyete bağlıydı. Bu ruhi halet bana Şarkî Anadolu'nun iktisadî ve harsî bir merkezi, Anadolu'nun kadim ve tarihi bir şehri olan Erzurum'da kuvvetli, feyyaz bir edebi hava-yı nesiminin mevcudiyetini hissettirdi. Köylerini gezdim. Yetiştirdiği büyüklerin türbelerini gördüm, memleket harsiyatı ile alakadar zevat ile görüştim. Bu hisler, geziş ve görüşmeler; işte ortaya böyle bir eser çıkardı. Benden ziyade memleketin ve bana yardım edenlerin mahsulü olan bu eseri ancak şimdi neşretmek imkanını elde edebildik.

İster umumi olsun, ister muhiti olsun, Anadolu edebiyatı tarihi hiç şüphe yok ki bir vasıttır. Asıl gaye, o tarihin tedkiklerinden hız alacak, milli benliğini anladıktan sonra istikbale koşacak gençliğin edebi zaferidir. Bu düşünce ile neşrettiğim Erzurum Şairleri'ni kendisinden edebi fecri beklediğimiz Anadolu'nun ilim ve sanat geçliğine ithaf ediyorum.”⁵

Fındıkoğlu'nun folklorla ilgili olarak Erzurum'da hazırladığı ikinci eseri olan Bayburtlu Zihni ise 1928 yılında yayımlanır.

³ Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, “Önsöz”, Mehmet Kardeş, Meşhur Saz Şairi Aşık Sümmani, İskanbul, 1963, s.V.

⁴ Z.F.Fındıkoğlu, “Büyük Folklor Anketine Cevaplar”, Türk Folklor araştırmaları, c.5, s. 65, 1954, sayfa: 1034.

⁵ Ziyaeddin Fahri, Erzurum Şairleri, İstanbul 1927, s.2.

Erzurum ve Sivas liselerindeki görevlerinden sonra 1926 yılının Eylül ayında Fındıkoğlu'nun Ankara'da öğretmenlik görevine başladığını görüyoruz. Bu, Türk folklor tarihi için bir dönüm noktası niteliğini taşıyan Halk Bilgisi Derneği'nin kuruluşunu hızlandıran bir gelişmedir. Fındıkoğlu, XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa'da müstakil bir bilim dalı olarak kabul görmeye başlayan folklorun Türkiye'de de aynı ciddiyetle ele alınmasını, sistemli ve bilimsel çalışmaların başlamasını arzu etmektedir. Bu amaçla Mehmet Halit Bayrı ve Yusuf Ziya Demircioğlu gibi yakın arkadaşları başta olmak üzere, konunun önemine inanan kişilerle görüşmelerini tamamlayarak 1 Kasım 1927 tarihinde Türk Halk Bilgisi Derneği'nin kuruluşunu gerçekleştirebilir. Artık Türk folkloru bir kurum bünyesinde toplanmış ve sistemli çalışmalar başlamıştır. Fındıkoğlu'nun Türk folklor tarihinde saygıyla anılmasını sağlayan hizmetlerinin başında bu girişimi yer almaktadır. Dernek ilk iş olarak Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber adlı kitabı hazırlayarak Türkiye'nin bütün bölgelerine gönderilmesini sağlar. Kuruluşu birkaç yıl öncesine rastlayan ve halka yönelmeyi temel prensiplerinden biri haline getiren Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üst düzey yöneticilerinin de katkılarıyla bütün ülkede hummalı bir derleme faaliyeti başlar ve bu derlemelerle arkasından gelen bilimsel incelemeler, Halk Bilgisi Derneğinin yayın organları olan Halk Bilgisi Mecmuası ve Halk Bilgisi Haberleri adlı dergilerde yayımlanır. 1932 yılında Halkevlerine devredilen Halk Bilgisi Derneği, yaklaşık 4,5 yıllık hizmet süresi içinde Türk folkloru için sayısız imkânların kapılarını aralamış, bilim adamı ve aydınlarımızın halka yönelmesi, ondaki değerleri keşfetmesi yolunda yeni ufuklar açmıştır.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Türk halk bilimine katkıları bunlarla sınırlı kalmamıştır. 1974 teki vefatına kadar folklorla ilgili yüzlerce makale yazmış, teşkilat ve dergi çalışmalarına öncülük ederek halk biliminin geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlamıştır. Özellikle 1934 yılında çıkarmaya başladığı ve 1973 e kadar yayımını sürdürdüğü İş ve Düşünce dergisi 40 yıla yaklaşan yayın hayatında iktisat, sosyoloji, hukuk gibi sosyal bilimlerle ilgili araştırmaların yanı sıra halk bilimi incelemeleri için de yararlı bir zemin haline gelmiştir.

1924 yılında Anadolu mecmuasına her bakımdan destek veren Ziyaeddin Fahri, hayatı boyunca Anadolu'nun problemleriyle yakından ilgilenmiş, bu problemlerin çözümü için çeşitli öneriler ortaya koymuştur. Bu çalışmalarında onu önce vatansever bir insan, sonra da objektif bir bilim adamı olarak görüyoruz. Türk insanının mutluluğu ve Türk milletinin yükselmesi, onun en büyük idealidir. Bu ideal uğrunda sürekli kafa yormuş, yetiştirdiği öğrencileriyle, dernek ve teşkilat çalışmalarıyla, yayın faaliyetleriyle, yöneticilerle yaptığı görüşmelerle itici güç görevini üstlenmiştir.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun hayatında dernek, birlik ve benzeri kuruluşların önemli bir yeri vardır. O, ülke kalkınmasında dernek, ve meslek kuruluşlarının önemli rol oynayacağı kanaatindedir ve bu kanaatlerini uygulamaya koymak için büyük çabalar sarfetmiştir. "Medeni hayat, içtimai sahada mesleklerin sağlam teşekkülleriyle temin edilebilir. Gerek maddi ve gerek manevi tekemmülât,

hep meslek muhritinin içtimai muhitinde vaki olmaktadır"⁶ sözleriyle konuya açıklık getiren Fındıkoğlu, bu kuruluşların bir yandan toplumsal realiteyi tespit edip ilgili ve yetkililere duyururken diğer yandan belli meslek gruplarının bir araya gelerek güç birliği oluşturduklarına dikkat çeker.

Ziyaeddin Fahri, Erzurum Lisesinde öğretmenlik yaptığı 1925 yılında yürüttüğü Erzurum Muallimler Birliği kâtipliğinden başlayarak çok sayıda dernek faaliyetine katılmış, bazen bizzat kurucusu olmuş, bazen de yönlendirici bir rol üstlenmiştir. 1927 de Türkiye'de ilk folklor derneği olarak kurulan Halk Bilgisi Derneği, Türk kültürünü ve toplumunu araştırmak ve ilmi çalışmalar yapmak üzere 1934 yılında kurulan Türkiye Harsî ve İçtimai Araştırmalar Derneği, 1946 da yeniden kuruluşu gerçekleştirilen Türkiye Muallimler Birliği, toplumumuzun maddî kültür varlıklarını araştırmayı gaye edinen İktisat Müze ve Arşivi, bölge kalkınmasında bir model olma iddiasıyla ortaya konulan Tortum Kalkınma Derneği ve nihayet aynı amaca hizmet eden Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi, hep Fındıkoğlu'nun eseridir.

Bu dernek ve kuruluşlardan Türk Halk Bilgisi Derneği ve ile Tortum Kalkınma Derneği çeşitli yönleriyle ayrı bir öneme sahip bulunmakta ve geniş olarak incelemeyi gerektirmektedir. Bunlardan birincisi gerek Türk folklor tarihinde, gerekse Fındıkoğlu'nun hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Bu önem hem ilk olma özelliğinde, hem de bütün imkânsızlıklara rağmen yaptığı hizmetlerde aranmalıdır. İkincisi ise doğrudan halkla ve halk kültürüyle temasa geçerek onun sesini duyurması, millî kalkınma hareketinde bir model olma iddiasını taşımasıyla dikkate değer görülmektedir.

Fındıkoğlu, 1962 yılında Tortum Kalkınma Derneği'ni kurarken küçük yerleşim birimlerinden başlatılacak kalkınma hamlelerinin birbiriyle birleşerek ve büyüyerek ülkeye yayılmasının yararlı ve başarılı bir yol olacağı inancıyla hareket etmekteydi. Ona göre Tortum Kalkınma Derneği gibi, diğer ilçelerde de aynı maksatla dernekler kurulmalı, bunlar bir federasyon halen gelerek Erzurum Kalkınma Derneği'ni oluşturmalıdır. O zaman ülkenin kalkınması yolunda sağlıklı ve başarılı bir yol takip edilmiş olacaktır.

Memleketin ücra köşelerinin sorunlarını yetkililere ileten bu dernekler, devlet veya vilayet merkezi tarafından alınacak kalkınma ile ilgili tedbirlerin soyut birer mesele olmaktan çıkmasını sağlayacak, bu konuda devlete yardımcı olacaktır.

Fındıkoğlu, sık sık yaptığı yurt gezilerinde Anadolu'yu adım adım dolaşmış, gittiği her yerde çeşitli gözlem ve incelemelerde bulunarak bu konudaki yorumlarını derhal bir yayın organında yayımlamıştır. Anadolu insanının ızdırabı, onun da ızdırabı olmuştur. Bölge araştırmalarıyla ilgili yazıları bu duygularla doludur. 1925 yılında, yani savaş yıllarını henüz geride bıraktığımız ve yeniden ülkeyi imar etmek

⁶ Ahmet Halil (Z.F.Fındıkoğlu), "Erzurum Muallimler Birliği", Meslek, 1(21), 5 Mayıs 1925, s.11-12.

için yola koyulduğumuz sıkıntılı günlerde yaptığı bir Gümüşhane-Bayburt gezisinin ardından kaleme aldığı yazıda şunları söyler: “Hülâsa Gümüşhane’de her manzara size Anadolu’nun mahrumiyet ve fecaatlerini tasvir eder. Kafanız endişeli düşüncelerle, kalbiniz memleketin hüsrân ve hırmanına ait duygularla dolup taşar. Bu taşkınlık içinde benliğinizin kaybolduğunu, boğulduğunu görürsünüz ve kendi kendinize dersiniz ki acaba bu zavallı yurdun yüzü ne vakit gülecek, bu halk ne vakit mesrur olacaktır. Ufuqlara bakarsınız: tahayyül ettiğiniz feci bir timsal size şu satırları terennüm ediyor:

Bu mülkün halkını söylet sana feryad lazımsa

Bu halkın mülkünü seyret harab-abad lazımsa”

Bu satırlar, düşünen ve halkının ızdıraplarıyla dolup taşan bir aydının ifadeleridir. Fındıkoğlu yazıyı şöyle bitirir: “Hülâsa Gümüşhane’den ayrılırken müfekkiremin memleket idaresine ait ezici düşüncelerle dolu olduğunu hissediyor ve bu yükün altında eziliyorum.”⁷

Fındıkoğlu, bölge araştırmalarına büyük önem vermiş, Türkiye’nin bütün bölgelerini gezerek çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Karabük Demir-Çelik Fabrikası’nın kurulduğu bölgede yaptığı sosyolojik ve iktisadi araştırmalardan tutun, Çukurova bölgesindeki narenciye üretimine, Edirne’deki folklor çalışmalarına kadar her şey onun ilgi alanına girmiştir. Memleketimizin doğusu ile batısı arasında hiçbir ayırım gözetmemiş, fakat asırların ihmalî sonucu beklenen kalkınma düzeyini yakalayamamış olan Doğu Anadolu Bölgesi’ne daha yakın bir ilgi göstermiş, doğduğu şehir olan Erzurum’a ayrı bir dikkatle yaklaşmıştır. 1925 yılında öğretmenlik yaptığı Erzurum’da yöre ile ilgili edebiyat, folklor ve dil araştırmaları yapmış, Erzurum Şairleri’ni ve Bayburtlu Zihni’yi o yıllarda yazmıştır. Daha sonraki yazı hayatında da Erzurum hakkında çok sayıda yazmış, kitap ve broşürler hazırlamıştır. Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi ile İlgili Sosyolojik Meseleler adlı çalışması, alanla ilgili araştırmalarda hala vazgeçilmez bir başvuru kaynağı durumundadır.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, halkla iç içe yaşayan, bir yandan uluslar arası düzeyde araştırmalar yaparken diğer yandan gündelik sorunlara pratik çözümler getirebilen bir bilim adamı modelini önermiş ve bunu kendisi üzerinde başarıyla uygulamıştır.

O, kalkınma ve ilerleme konusunda daima milliliği ön planda tutar. Bu sebeple halkı iyi tanımak ve ondan yararlanmak görüşünü sık sık gündeme getirir. Bu, hem halka hizmeti kolaylaştıracak, hem de bizim toplum yapımıza en uygun modelin seçilmesine ve uygulanmasına imkan hazırlayacaktır. Hangi sahaða olursa olsun bilim adamlarının ve yöneticilerin halka yönelmesini ister. Ziyaeddin Fahri, kaynağını halktan alan bir milli bir edebiyat ve felsefe geleneğinin kurulmasını ister: “Anadolu’da şiir, kendisine has olan bedii fonksiyonu ifa ediyor ve halkın selim

⁷ A.H. (Z.F.Fındıkoğlu), “Gümüşhane’de Hayat ve Maarif”, İstiklal Gazetesi, 1.3.1925.

zevki ile onun bu mecrasını bizden iyi biliyor. Halde muhtaç olduğumuz ve istikbalde olacağımız kudretli edebiyatı, mazimize ve halkımıza duyacağımız hasretten ve hürmetten mütevellit hamlelerle yaratabileceğimizi düşünecek olursak bu noktayı daha iyi anlamış oluruz.”⁸⁸

Yine Fındıkoğlu, halk el sanatlarında ve süslemeciliğinde modern sanat, hatta moda için kullanılabilir zengin motifler bulunduğunu belirterek bunlardan yararlanılmasını ister.

⁸⁸ Ahmet Halil (Z.F.Fındıkoğlu), “Köylerde İctimai Müşahedeler”, Meslek, 1(37), 25 Ağustos 1925, s.10.